

USKUDAR – AHMEDIYE KULLIYESİ HAZİRESİ TOMB STONE HEADGEAR TYPOLOGY

Oktay GÜNDOĞDU*

Uzman Sanat Tarihi Araştırmacısı

E-mail: oktaygundogdu.og@gmail.com

Copyright© 2016 Oktay Gündoğdu. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ABSTRACT

Tombstone which is come across as one of the target stone of civilization of Turkish- Islamic tradition attracts with it's bulk and style. Appearing of clothes on Sulton's sons points out that the identity wraps around oneself in the tombstone. Uskudar - Ahmediye Külliye Haziresi is one of the examples of these kinds of practices. Ninety nine şahide(name of tombstone) in the tomb of hazire are classified by themselves typologically and are offered to the literature. In these there are eighteen quilted turban of clerk, twenty quilted turban of scholar, two costum quilted turban, a classic quilted turban, a nettle tree berry quilted turban, a large quilted turban, a sun course and five ornament quilted turban for women. Headgears given by their drawings and cronogically and unity style are aimed to create healthy information pools. In 18 and 19 centuries the changes shown in headgears are given by analayzing and classifying.

Keywords: Headstone, 18th Century, Komplex, Tombstones, Cemetery.

ÜSKÜDAR – AHMEDIYE KÜLLİYESİ HAZİRESİ MEZAR TAŞLARI BAŞLIK TİPOLOJİSİ

ÖZET

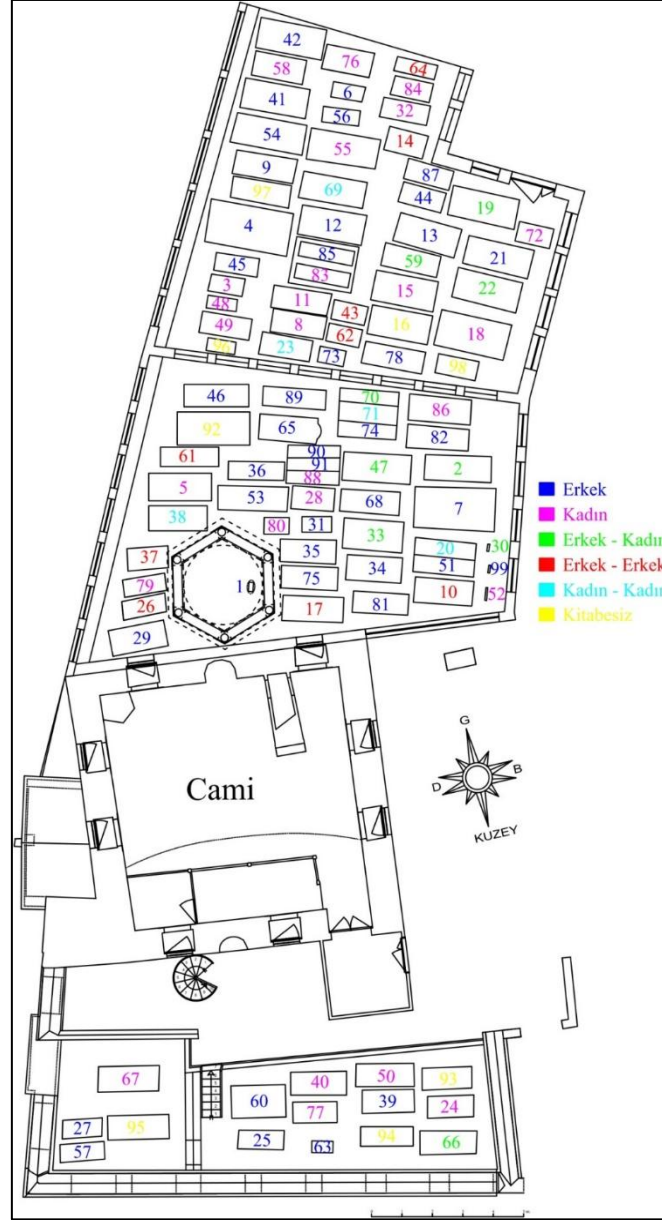
Türk-İslam geleneğinde medeniyetin nişan taşlarından biri olarak karşımıza çıkan mezar taşları hacim ve üslupları ile dikkat çekmektedirler. Osmanlı kıyafetinin şahideler üzerinde tezahür bulması kimliğin mezar taşında vücuda bürünmesine işaretler. Bu tür uygulamaların örneklerinden biriside Üsküdar - Ahmediye Külliyesi haziresidir. Haziredeki doksan dokuz mezarda yer alan şahidelerin başlıkları, kendi içerisinde tipolojik olarak sınıflandırılarak literatüre sunulmuştur. Bunlar içerisinde otuz adet kâtibî kavuk, on sekiz adet ulema sarığı, iki adet örfî kavuk, bir adet kallâvî kavuk, bir adet düz sarık, bir adet dardağanlı sarık, bir adet güneş kursu, beş adet hotoz başlık bulunmaktadır. Çizimleri ile verilen başlıklarda, kronoloji esas alınmış olup üslup birliği ve karşılaştırmanın yanı sıra bu tip çalışmalar için sağlıklı bilgi havuzlarının oluşturulması amaçlanmıştır. 18. ve 19. Yüzyıl yoğun olmak üzere başlıklarda görülen değişimler tahlil ve tasnif edilerek verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şahide, 18. yüzyıl, Külliye, Mezar Taşı, Hazire.

1. GİRİŞ¹

Eminzâde Ahmet Ağa bânîliğinde 1134/1721-22 tarihinde yaptırılan Ahmediye Külliyesi, Üsküdar'da Gündoğumu Caddesi ile Esvapçı Sokağın bulunduğu cadde üzerinde yer almaktadır. Külliye içerisinde; cami, medrese, mektep, kütüphane, hazire, sebîl, muvakkithane ve çeşme bulunmaktadır (Öztürkçü, 2012: 154). Bizim çalışmamızda üzerine yoğunlaştığımız birimi hazire ve mezar taşları oluşturmaktadır (Resim 1).

¹ Makale olarak değerlendirilen bu çalışma; "Üsküdar'daki Ahmediye Külliyesi Haziresi" başlıklı yüksek lisans tezinin tezahürü olarak verilmiştir. Başlıklar, çizimler ve yeni yaklaşımlarla münferiden değerlendirilmiştir.

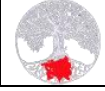

Çizim 1. Hazire Vaziyet Planı (Uslu ve V.G.M. Arşivinden işlenerek)

2. AHMEDIYE KÜLLİYESİ HAZİRESİ

Mimari komplekslerde bir bölümün genellikle bânî veya eşraftan kimseler için mezarlık yapmak üzere ayrıldığı bilinmektedir. Cami, medrese, türbe vb. mimari ünitelerin bahçelerinde bulunan hazireler, Anadolu mimarisi için oldukça önemli yerlerdir. Belge niteliğinde olan bu küçük mezarlıklara ulemâ, devlet görevlileri ve hayrat sahipleri gibi kişiler defnedilirdi (Semerci, 2004: 33). Ahmediye Külliyesi de bu kurgunun doğrudan yansıtıldığı hazireye sahiptir. Nitekim bânî, Eminzâde Ahmed Ağa, İzmir doğumlu olup Osmanlı devlet teşkilatı içerisinde silahtar ağa, İstanbul gümrükçüsü, darphane ve tersane eminiği gibi farklı görevlerde bulunmuştur².

² BOA. D.BŞM.MHF. 20/1 1143 M. 02. tarihli belgede geçen verilerde Mehmet b. Abdullah, Eminzâde el-Hâc (Tersane-i Amire Emni) olarak zikredilmektedir. Ayrıca temin ettiğimiz Ahmediye Külliyesi'ne ait H.

Eminzâde Ahmed Ağa, inşadan sekiz yıl sonrada vefat ederek kendi yaptırdığı hazireye 1143/1730 tarihinde defnedilmiştir. Kabri, bugün, mektebin kuzeyindeki ada içerisinde olup lahit mezar şeklindedir. Ayrıca hazirelerin akraba ve sülale ilişkilerinin birer defteri mahiyetinde olduğu bilinmektedir. Ahmediye Külliyesi haziresindeki on altı adet “Eminzâde” yazılı kitabe bunun güzel örneklerinden birisidir.

Ahmediye Külliye haziresi, plan itibariyle külliye avlusunun doğusunda bir bant üzerinde kuzey – güney doğrultusunda kütle ve konum kazanmıştır. Hazire kendi içerisinde bir bütün olarak dağılım gösterse de üç ada halinde düzenlenmiştir. Ahmediye külliyesi haziresi gerek konumu ve topoğrafyası gerekse mimari kuruluşu nedeniyle caddeye ve avluya açılacak şekilde tezyin ve tasarım bulmuştur.

Ahmediye Külliyesi içerisindeki kütle ve konum organizasyonu itibariyle mektep ve cami arasında kalan ada, bir beden duvarıyla ikiye bölünerek caminin güneyi ve mektebin kuzeyi olarak isimlendirdiğimiz adaları oluşturmuştur. Bunlardan başka, cami kuzeyinde yer alan ada üzerinde de mezarlar bulunmaktadır.

3. BAŞLIK TİPOLOJİSİ

Osmanlı mimarisi içerisinde giyim kuşam aynı zamanda statüyü temsil etmektedir. Osmanlı mezar taşlarında ziyaretçiye doğrudan mesaj veren, kimlik kazanmış önemli bölümlerden birisi de başlık kısımlarıdır. Hazirede bulunan mezar taşları başlık biçimlenişine göre sınıflandırılarak, tipolojisi yapılmıştır. Buna göre; otuzu kâtibî kavuk, onsekizi ulema sarığı, iki örfî kavuk, bir kallâvî kavuk, bir düz sarık, bir dardağanlı sarık, bir güneş kursu ve beş hotoz başlık olmak üzere toplam doksan dokuz mezar taşı bulunmaktadır³.

3.1. Kavuklu Tipler

Üsküdar Ahmediye Külliyesi haziresinde yer alan mezar taşlarındaki kavuk tipleri kendi içerisinde şekillenmiş farklılıklarından dolayı kâtibî, ulema, kallâvî ve örfî kavuk olmak üzere dört alt başlık altında sınıflandırılmıştır.

3.1.1. Kâtibî Kavuklu Başlık

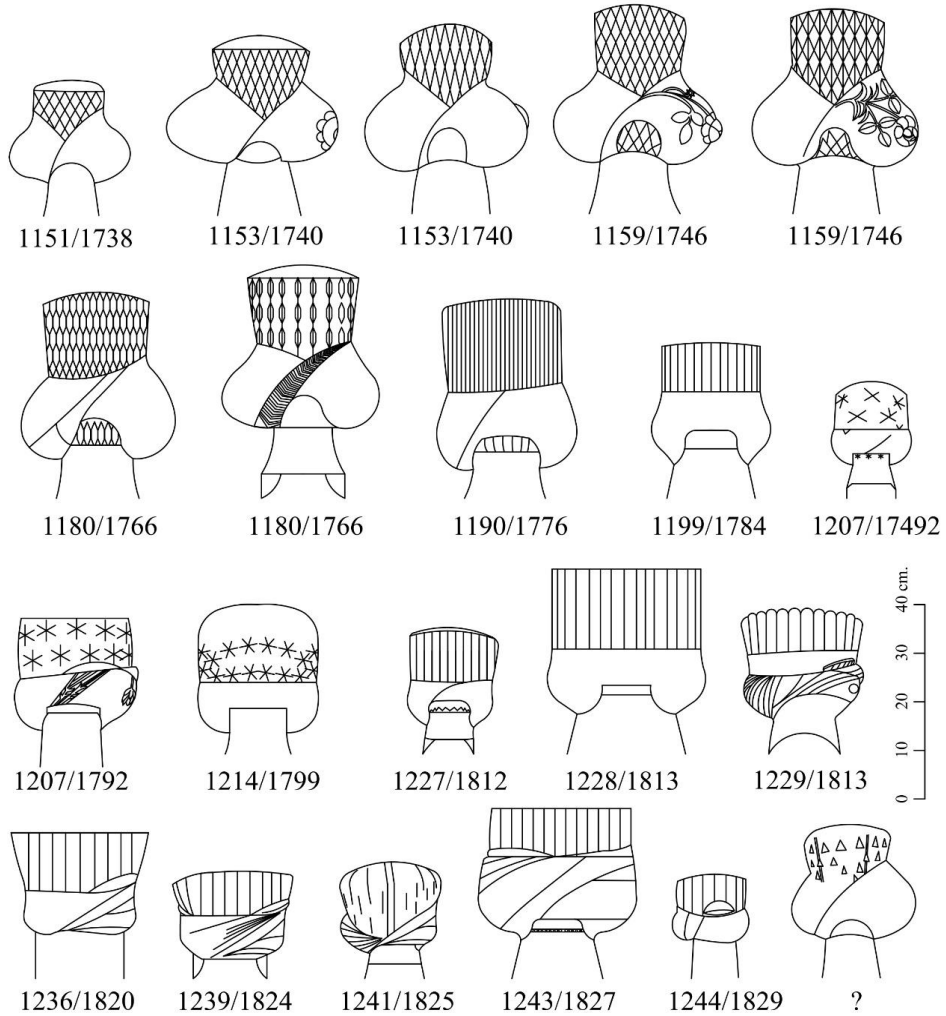
Kâtibî kavuklar Osmanlı mezar taşlarında yaygın olarak kullanılmıştır. Hazire içerisinde toplamda otuz adet kâtibî başlık bulunmaktadır. Kâtibî kavuk kendi içerisinde de sınıflara ayrılmaktadır fakat bizim çalışmamızda form itibariyle kâtibî kavuklar aynı isim altındadeğerlendirilmiştir. İçi boş olan kavuğun etrafına çekilen destarların yaratmış olduğu farklılık sebebiyle bazen iki yana taşkın bazen de ortadan diğer şeritleri ikiye bölecek şekilde verildiği görülmüştür. Genel itibariyle ortada V veya U harfini andıran boşluklar bulunmaktadır. Kâtibî başlıklar medfunun mesleğine dair doğrudan bilgi vermezler fakat genel itibariyle orta dereceli memurlar ile esnaf gruplarına ait olduğu bilinmektedir (Laqueur, 1997: 150-152). Hazire içerisinde ilk kâtibî kavuk 1153/1740-41, en son ise 1268/1852 yılına tarihlenmekte olup erkek bireyler için kullanılmıştır. Hazirede kâtibî başlığın bulunduğu mezarların çoğunda meslek belirtilmemiş olmakla birlikte bazılarında verilen meslekler şöyledir: Filibe nazırı, Silivri ayanı, gulam, monla, divan-ı hümayun çavuşu, imam, harem kethüdası ve meyve gümrükçüsüdür.

01.05.1135(07.02.1723) tarihli vakfiyesinde ise “İstanbul’da Baruthane Nazırı, Eminzâde, el-Hâc Ahmet Ağa bin Mehmed Ağa” kayıtları bulunmaktadır.

³ Ayak taşlarındaki başlıkların çizimleri ve fotoğrafları bütünüyle verilmemiştir.

Fotoğraf 1. Haziredeki Kâtibi Kavuklu Başlık Formlarından Örnekler (Gündoğdu, 2015)

Çizim 2. Haziredeki Kâtibi Kavuklu Başlık Formları (Gündoğdu, 2015)

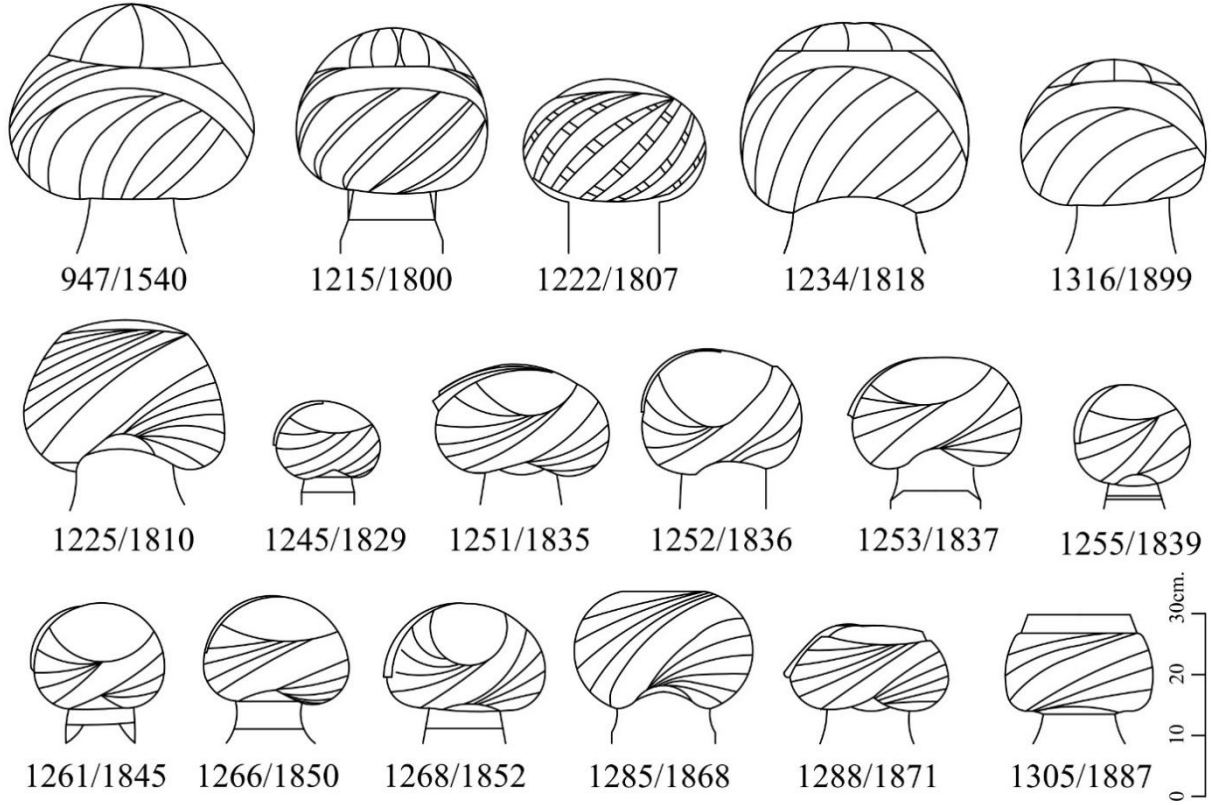
3.1.1. Ulema Sarıklı Başlık

Ulema sarık formu, kendi içerisinde destarin düzenlemesine göre sınıflandırılrsa da bu çalışmada ortadan geniş bir destarla bölünerek veya sarıkla oluşturulmuş tüm başlıklar ulema sarıklı başlık olarak gruplandırılmıştır. Hazire içerisinde toplamda 18 adet ulema sarıklı başlık bulunmaktadır⁴. Bunlardan üst kısımları terkli olanlar küçük dereceli ulema, orta kademedeki kadılar, imamlar, vakıflarda çalışanlar, dervişler ve şeyhlere aittir. 1829'dan itibaren ise bu tip terkli başlık dervişlerin mezar taşlarında görülmektedir (Laqueur, 1997: 154). Hazire içerisinde ulema sarık 1250/1836 ile 1255/1839 yılları arasında yaygın olarak kullanılmıştır. Haziredeki ulema sarıklarının tamamı erkek bireylere ait olup meslekleri; imam, hatip, naip, asker, Rum eşraf-ı kuzâtından serlevha olarak verilmiştir.

Fotoğraf 2. Haziredeki Ulema Sarıklı Başlıklardan Örnekler (Gündoğdu, 2015)

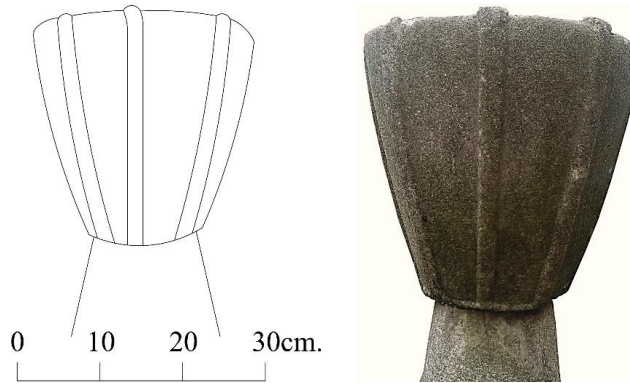
⁴ İlk sırada verilen başlıklar tekke/tarikat mensuplarına aittir.

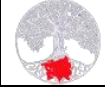
Çizim 3. Haziredeki Ulema Sarık Formları (Gündoğdu, 2015)

3.1.1. Kallâvî Kavuklu Başlık

Mücevveze kavuk olarak da bilinen bu tip İstanbul'da 17. yüzyıl ortasından itibaren görülmektedir (Özcan, 2006: 26). Fâtih Sultan Mehmed'in kanunnamesinde belirtilen ve Sultan II. Bayezid zamanında kullanımı yaygınlaşan mücevveze kavuklar, III. Selim zamanına kadar Cuma Alayları ve Divân-i Humayûn toplantılarında kullanılmıştır (Güvelioğlu, 2008: 24). Hazirede cami kuzeyinde yer alan ada içerisinde bir şahide üzerinde örneği yer almaktadır. Üzerinde kitâbesi bulunmayan bu mezar, lahit mezar şeklinde düzenlenmiştir. Osmanlı yönetiminde sadrazamlar, kubbealtı vezirleri, kaptan-ı deryalar ve paşalar törenlerde bu başlığı kullandılar (Aydoğdu, 2011: 17).

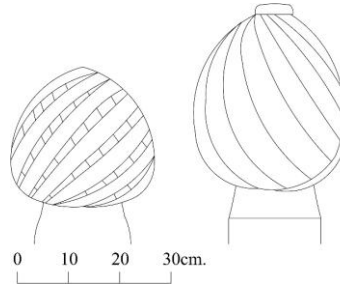

Çizim 4 - Fotoğraf 3. Hazirede Yer Alan Kallâvî Kavuk Başlık (Gündoğdu, 2015)

3.1.1. Örfi Kavuk Başlık

Örfi kavuk üst düzey ulemanın kullandığı, genel formu itibariyle daralarak yükselen oval biçimli destar ile sarılı başlık türüdür (Daşdemir, 2011: 416). 18. yüzyıl ile 19. yüzyılın ilk çeyreğinde şeyhülislâm, kazasker, İstanbul kadısı ve dereceli ulema tarafından divânda ve resmi günlerde kullanılırdı (Güvelioğlu, 2008: 26). Hazire içerisinde iki örneği bulunan başlıklardan biri es-Seyyid Mehmed Emin Efendi'ye (1229/1813-14) diğeri ise Mustafa Edib Efendi'ye(1236/1821) aittir.

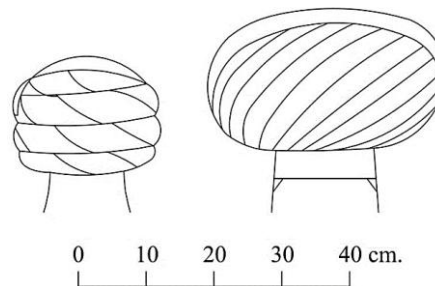
Çizim 5. Haziredeki Örfi Kavuklu Başlıklar (Gündoğdu, 2015)

3.1.1. Sarık Başlık

Sarık; takke, külah, fes, gibi çeşitli başlıklara sarılan ince kumaşa verilen isimdir. Bu kumaşlara Arapçada “imame”, Farsçada “destar” denilmektedir. Osmanlı döneminde kavuklar üzerinde sarık kullanılmasından dolayı bu tür sarıklar, kavuk anlamında kullanılmıştır. Osmanlıda destarın sarılma düzeni oldukça önemlidir. Bu önemi saray içerisinde vurgulamak için sarık odalarının varlığı yeterli olmalıdır (Altier, 2012: 20).

Kendi içerisinde farklı isimler alan bu tarz başlıklara bazı çalışmalarda “eşraf başlığı” denilmektedir. Aynı zamanda modern formu ve kavuklu olduğu belirtilmektedir (Hiçyılmaz, 2013: 38).

Hazire içerisinde iki çeşit sarık bulunmakta olup bunlardan birincisi düz, ikincisi ise dardağanlı⁵ sarıktır (Uğurluel, 2007: 73-75). 19. yüzyıl içerisinde yaygın olarak kullanılan bu başlıkta, destarlardan biri diğerrinin üstüne gelerek şerit şeklinde bir düzenleme oluşturmaktadır. Bu bölümde yeni bir başlık açmaya gerek duyulmadan burada iki başlık türü de tanıtılacaktır. Hazire içerisinde 1232/1816 tarihli düz sarıklı bir başlık ile 1211/1796 tarihli dardağan sarık örneği bulunmaktadır.

Çizim 6. Haziredeki Düz ve Dardağan Sarık Başlık Formu (Gündoğdu, 2015)

⁵ Destarın sarılma şekli itibariyle dağınık görülmesi nedeniyle bu ismi almıştır. Bu başlık neredeyse her sosyal kesim tarafından tercih edilebilmektedir. Mezar taşlarında 1750 ile 1850 yılları arasında yaygın olarak kullanılmıştır.

3.1.1. Hotoz Başlık

Perçem ve kâkül dışında saçın tamamını içine alacak şekilde tasvir edilmektedir. Hotoz başlıklar, saçı kapatan ve saraylı, çimdik, kürdi, fesli, gibi kendi içerisinde oldukça farklı gruplara ayrılan bir tür Osmanlı mezar başlığıdır (Altier, 2012: 23).

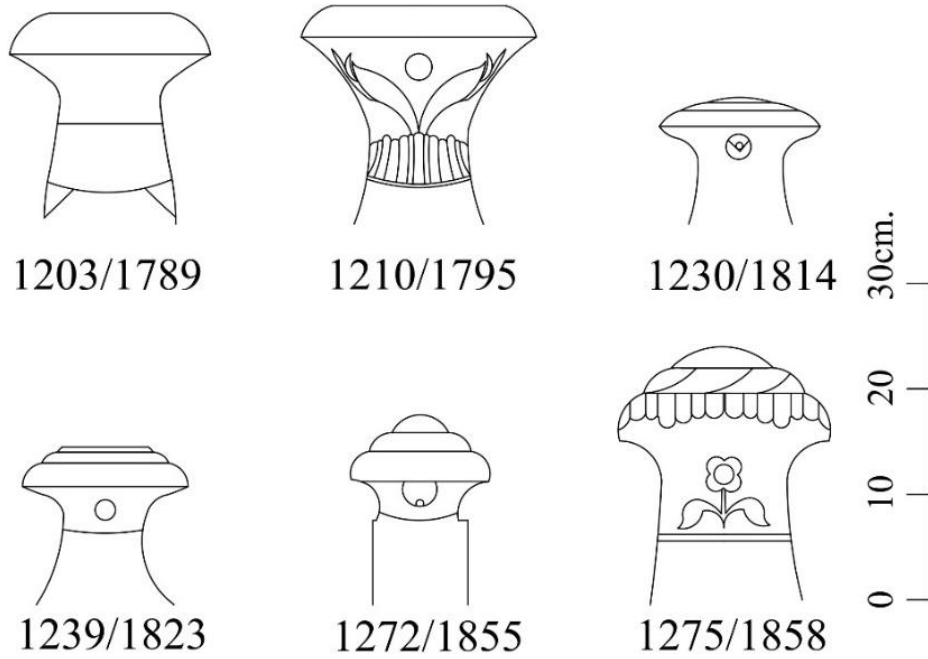
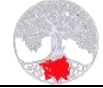
18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl ortalarına kadar olan süreçte yaygın olarak kullanılan bu formun kadın başlığı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Hotoz başlık örnekleri, hazire içerisinde yaygın olmamakla birlikte toplamda altı şahide bulunmaktadır. Haziredeki ilk hotoz başlık 1203/1788, son hotoz başlık ise 1275/1858 yıllarına tarihlenmektedir. Hotozların boyları birbirinden farklı olup 0.12 m. ile 0.25 m. arasında değişmektedir.

Hotoz başlıklar kendi içerisinde; kademeli tepeliğe sahip olanlar, boyun kısmı bitkisel bezemeli olanlar şeklinde sınıflandırıldığı görülse de bizim çalışmamızda tek bir başlık⁶ altında ele alınmıştır (Daşdemir, 2011: 423-25). Form itibarıyla dönem içerisinde üzerine takıların bezendiği, bitkisel karakterlerin konulduğu görülmüştür. Kadın başlıklar için tipik bir göstergedir. Başlık çizimlerinde kronolojik düzen gözetilmiştir.

Fotoğraf 4. Haziredeki Hotoz Başlık Formları (Gündoğdu, 2015)

⁶ Hotoz başlık üzerine yapılan gruplamalarda başlığın üzerindeki bezemelere dikkate alındığı görülmüş olup bu nedenle çok çeşitli gruplamalar yapılmıştır. Bizim çalışmamızda hem hazirede yer alan hotoz başlıkların sayısının az olması hem de aynı karakteri yansıtıcıları açısından tek başlık altında değerlendirilerek form ve üslup birliği gözetilmiştir.

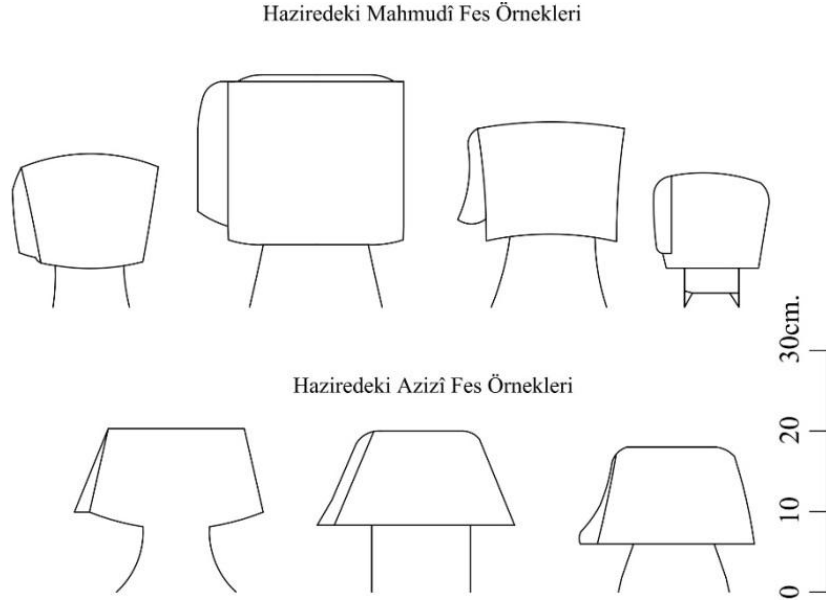
Çizim 7. Haziredeki Hotoz Başlık Formları (Gündoğdu, 2015)

3.1.2. Fes Başlık

Osmanlıda ilk olarak II. Mahmut(1808-39)zamanında kullanılmaya başlayan bu başlıklar kendi aralarında farklı gruba ayrılmışlardır. Padişahların isimleriyle adlandırılan bu başlıklar Mahmudî, Azizi, Hamidî olarak isimlendirilmiştir. Çalışmamızda başlıklar halinde ele alınmayan bu form, çizimlerin üzerinde belirtilerek verilmiştir. Hazirede dört örneğini gördüğümüz Mahmudî(1808-39) feslerin genel özelliği; üst kısmın alt kısmından daha geniş tutulmasıdır. Hazire içerisinde üç örneğini gördüğümüz Azizî(1861-76) feslerin genel özelliği; fes alt kısmının çap olarak üst kısmına göre daha geniş yapılmasıdır. Hazirede örneği bulunmayan Hamidî(1876-1909) fesler ise form itibariyle Azizî feslere benzer fakat boyun kısımlarının daha uzun olmasıyla farklılık göstermektedir (Güvelioğlu, 2008: 29). Haziredeki tüm fes başlıklı şahideler erkek mezarlarına aittir. Büyük bir kısmında meslek yazılmamakla birlikte iki mezarda teberdar ve kolağası verilmiştir. Başlıkların çizimlerinde kronolojik düzen gözetilmiştir.

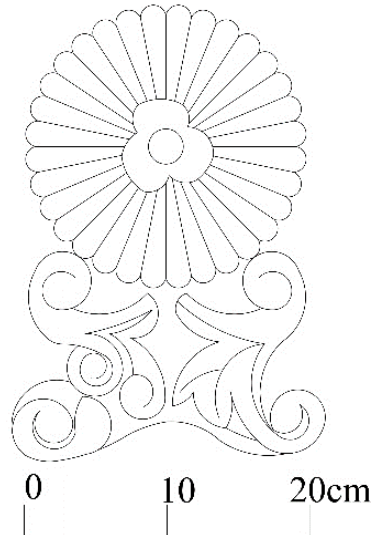
Fotoğraf 5. Haziredeki Mahmudî ve Azizî Başlıklardan Örnekler (Gündoğdu, 2015)

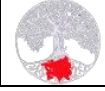
Çizim 8. Mahmudî ve Azizî Başlık Formları (Gündoğdu, 2015)

3.1.2.1. Güneş Kursu

Güneş motifi, genellikle bitkisel bir bezemenin üzerinde yükselerek işlenmiştir. Başlıklarda yer alan stilize güneş bezemesi, Allah ile sembolize edilmektedir (Bakırcı, 2005: 107). Hazirede bir örnekte karşımıza çıkan bu form 1278/1861-62 yıllarına tarihlenmektedir.

Çizim 9. Güneş Kursu Başlık (Gündoğdu, 2015)

4. SONUÇ

Dönemlerinin inşa ve üslup maharetlerini yansıtan bu güzide eserler yalnızca bir milletin sanat zevkini, örge hazinesini, kutsi değerlerini yansıtmazlar aynı zamanda kıymeti haiz arşiv unsurları olmalarıyla da önemsenmelidirler. Nişan niteliğindeki mezar taşlarımızda, bu unsurları bütünüyle bünyelerinde taşıyan entelektüel eserlerdir. Mezar taşları, nakşedilen örgeler ile geçmişi geleceğe taşıyan nitelikli sanat anıtlarıdır.

Osmanlı mezar taşlarında en çok dikkati çeken unsurlardan birisi elbette başlık kısımlarıdır. Ziyaretçisine doğrudan kimlik bilgisi veren başlıklar tipleriyle bir statünün ve grubun temsili olmuşlardır. Dolayısıyla başlıklar mensubiyet belirtmektedirler. Hazirelerde, kabristanlarda yoğun olarak karşımıza çıkan bu başlıklarla, Osmanlı imparatorluğunun var olduğu her yerde karşılaşmak mümkündür. Başkent İstanbul olmak üzere Anadolu ve Balkanlarda da bu başlıklar bulunmaktadır. İstanbul içerisinde Üsküdar, Kadıköy, Fatih, Eyüpsultan, Zeytin Burnu, Beşiktaş bu örneklerin fazlasıyla bulunduğu yerlerin birkaçıdır.

İstanbul, Üsküdar'da Gündoğumu caddesi ile Esvapçı Sokağın kesiştiği yerdeki Ahmediye Külliyesi haziresi de bu nitelikli eserleri barındırmaktadır. Bu çalışmada hazirede yer alan mezar taşlarının başlık kısımları tipolojik olarak gruplanmıştır. Hazirede toplamda 99 mezar bulunmakta olup birçoğunda ayak ve baş şahideleri yer almaktadır. Hazirede yer alan mezarda 16-19. Yüzyıl arasında görülen başlık formları ve kompozisyonlar kendi içerisinde gruplandırılmıştır. Bunlardan otuz adet kâtibî kavuk, on sekiz adet ulema sarık, iki adet örfî kavuk, bir adet kallâvî kavuk, bir adet düz sarık, bir adet dardağanlı sarık, bir adet güneş kursu, altı adet hotoz başlık incelenmiştir. Başlık tipolojisinin sonucu olarak mezar taşlarında görülen değişimleri hazire bünyesinde vermek hedeflenmiştir.

KAYNAKLAR

- Altier, S. (2012). “Çanakkale-Kumkale Beldesi Türk Mezarlığı’ndaki Mezar Taşlarının Türk Sanat Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”. *Kumkale Tarihi Türk Mezarlığı*, Çanakkale, s. 20.
- Aydoğdu, A. (2011). 19. Yüzyılda İstanbul’daki Bazı Hazirelerdeki(Sur İçi Bölgesi) Mezar Taşlarında Kullanılan Motiflerin Analizi. *Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.
- Bakırcı, N. (2005). *Mevlevî Mezar Taşları*. İstanbul: Rumi Yayınları.
- Daşdemir, S. (2011). İstanbul Selimiye Haziresi. *Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.
- GÜNDOĞDU, O. (2016). Üsküdar’daki Ahmediye Külliyesi Haziresi. *Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.

- Güvelioğlu, İ. G. (2008). *Osmanlı Mezar Taşları: Zeynep Sultan Haziresi*. İstanbul: Türkiye Anıtlar Derneđi Yayınları.
- Hiçyılmaz, M. Ü. (2013). *Rize-Pazar Osmanlı Mezar Taşları*. İstanbul: Pazar Belediyesi Kültür Yayınları.
- Laqueur, H. P. (1997). *Hüve'l-Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, (Çeviren: Selahattin Dilidüzgün). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özcan, A. R. (2005). “Mezar Taşları Üzerindeki Sembolik İfadeler”, *Kaybolan Medeniyetimiz: Hekimođlu Ali Paşa Cami Haziresi'ndeki Tarihî Mezar Taşları*, İstanbul: Damla Yayınevi.
- Öztürkçü, İ. (2012) “Üsküdar'da Bir Lale Devri Yadigârı: Ahmediye Külliyesi”, *İsmek El Sanatları Dergisi*, S.13, İstanbul, s154-160.
- Semerci, M. O. (2004). *İzmir'in Hazireleri*. İzmir: Türk Ocakları İzmir Şubesi Yayını.
- Uğurluel, T. (2007). İstanbul, Tahtakale'de Yavaşça Şahin Haziresi. *Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.